

Anmeldelser

Bodil K. Hansen: Hanne og Rasmus

En brevveksling om arbejdsliv, højskole og familiedannelse i 1880'ernes landbosamfund. Gyldendal. Kbh. 1982. 227 s., ill. ISBN 87-00-38332-5. Kr. 148,00.

Bogen Hanne og Rasmus er et godt eksempel på, at historieskrivning ikke er for historiens skyld, men for fremtidens. Analyser af fortidens menneskelige relationer kan være et kraftigt incitament til at tage nutidige normer og vurderinger op til ny overvejelse. Spørgsmål trænger sig på, f. eks.: Hvordan skaber vi en menneskeværdig tilværelse? Hvad er menneskeværd? og Hvilke menneskelige egenskaber vil vi prioritere højt i fremtiden?

Bogen er først og fremmest gengivelse af en brevveksling mellem to unge gårdmandsbørn fra Sydsjælland. Brevene er skrevet mellem 1879 og 1885, og når de kan bære en bogudgivelse, skyldes det Bodil K. Hansens bearbejdning af indholdet. I en stram og engagerende indledning beskriver hun de to unges miljø og analyserer især mænds og kvinders forskellige vilkår i datidens samfund. Højskolen, grundtvigianismen og gudelige vækkelser satte sig dybe spor i de unges selvopfattelse og i deres idealdannelse.

I denne forbindelse skal fremhæves afsnittet »Erhvervsposition, højskole og familiedannelse«, der meget skarpt karakteriserer Rasmus som eksponent for mændene i de gudelige forsamlinger: inderlig i sine følelser til det himmelske og til sine nærmeste familierelationer. Han repræsenterede hjemmet udadtil og engagerede sig kraftigt i organisationsliv og i nye landbrugsmæssige driftsmetoder, der krævede individuel dygtighed.

Hanne derimod var den jordnære og nøgterne, sådan som det synes at være almin-

deligt for kvinder i det miljø. Hendes indstilling og selvopfattelse var præget dels af kvindernes omfattende arbejde i landbruget – bl. a. ved mælkebehandlingen – dels af arbejdet i familien især omkring fødsel og død.

Hanne var uddannet mejerske, og i indledningens afsnit »Mejerbruget i dansk landbrug – arbejdet som mejerske« får man et godt indblik i de faktorer, der kunne skabe kvindeverdighed dengang. Fra omkring 1860–85 fik kvinderne et direkte og synligt økonomisk ansvar for landbrugets drift, idet de forestod mejeriproduktionen. Som mejerske kunne kvinden forsørge sig selv økonomisk, og det har medvirket til at give hende en selvtilid og en tro på, at hun var i besiddelse af en viden, der var behov for, og som hun var kvalificeret til at videregive. Dette ses bl. a. af en række skrifter, hvori mejersker oplyser om mejeriarbejdet. Det var usædvanligt på den tid, at kvinder fremtrådte som forfattere, ligesom det var usædvanligt, at så mange kvinder blev nævnt i avisen. Dette skete i forbindelse med omtale af præmiering af smør og ost på mejeriudstillinger. Mange kvinder i gårdbruget følte derfor utvivlsomt, at de havde en yderst central stilling.

I et kort efterskrift oplyses om hovedpersonernes videre livsforløb, og her ridses tre familiemønstre op. Først det ovenfor nævnte fra midten af 1800-tallet. Derefter familiens anden fase fra 1880'erne til omkring 1950, hvor kvinderollen først og fremmest blev en snæver hustru- og moderrolle. I den tredje fase fra 1960'erne ses en løs familiestruktur, hvor kvinder, børn og tjenestefolk ingen central placering har i arbejdet på gården.

Brevsamlingen belyser andre ting end de her nævnte om kønsrollemønstre. Der siges en del om Hannes og Rasmus' syn

på ægteskab, – skulle det være et fornufts-ægteskab, eller skulle det bygge på et kærlighedsforhold? Generationsskifte på en gård og højskoleophold er to andre centrale emner. En række fotos giver yderligere mulighed for forståelse af det behandlede miljø, og hele fremstillingen er forsynet med udførlige noter.

Minna Kragelund.

Ole Degn: Rig og fattig i Ribe

Økonomiske og sociale forhold i Ribesamfundet 1560–1660. Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie nr. 39, Universitetsforlaget i Aarhus 1981. Bd. 1–2, 458 + 402 s., ill. ISBN 87-504-04-71-7. Kr. 231,80.

Ribe er den købstad i Danmark, hvor historien har efterladt sig flest spor. Det gælder ikke alene for det arkivalske materiale, men også for byens fysiognomi som sådan. Ribe fremtræder i dag som en af de få byer, hvor vi er i stand til at genskabe en illusion om fortidens livsvilkår alene ved at gå en tur i byen. Det kan derfor være, at fortidens Ribe først har fået sin helt gennemgribende skildring nu. Ole Degns disputats »Rig og fattig i Ribe« indeholder et sådant totalbillede af Ribe på kryds og tværs. Hensigten med arbejdet har været ud fra en helhedsbetragtning at give en samlet analyse og fremstilling af de økonomiske og sociale forhold i et konkret samfund i dets helhed. Bogen indeholder på sin vis netop dette – men også langt mere. Det digre 2-binds værk på ialt 860 sider gengiver formodentlig i tekst og tabeller alt, hvad der er værd at vide om Ribe i den pågældende periode.

Første del, som indeholder en beskrivelse af befolkningen og det fysiske miljø, er delt i to afsnit. Et, som beskriver byen ud fra administrative, demografiske og formelle sociale kriterier, og ét tilsvarende afsnit om »landet«, dvs. oplandet. Dernæst følger anden del, som i en række kapitler gør rede for erhvervs livet og dets vilkår, dvs. landbrug og fiskeri, handel, skibsfart, håndværk og andre erhverv. Endelig følger en tredje del, som omhandler de sociale grupper og de sociale forskelle, rang og

mobilitet, social uro osv. Dette afsnit er meget vellykket og inspirerende. Til slut følger så fjerde del omhandlende konjunkturerne: dvs. de økonomiske, sociale og befolkningsmæssige bevægelser. Hertil lægger sig bind to med omfattende noter, tabeller, registre osv. Afhandlingen er ikke rigt illustreret, men indeholder dog gengivelser af en række prominente Ribe-borgere og deres ejendele, såvel som et mindre kortmateriale udarbejdet for at illustrere de sociale og økonomiske forhold i Ribe (eks. s. 254). Selvom forsøget på at lade teksten ledsage af billedmateriale kun er halvhjertet gennemført, er det dog et absolut fremskridt i forhold til den almindelige gennemsnitlige historiske disputats.

Det, som er mest iøjnefaldende, er imidlertid den rent ud utrolige detaljerigdom. I bogen er det muligt at skaffe sig oplysning om snart sagt alt vedrørende livsvilkår og adfærdsmønstre i datidens Ribe, selv om afhandlingen skæmmes af det manglende sagregister. Vi får minutøst at vide, hvorledes indtægterne fordelte sig på de forskellige befolkningsgrupper, hvorledes boligforholdene og familieforholdene var, hvorvidt og i givet fald hvor Ribe-borgerne gik i skole, hvilke bøger de ejede, hvem de giftede sig med og meget mere. Dette er i sig selv meget prisværdigt. Ofte nok præsenteres man for historiske skildringer, hvor liv og farver er rensset ud på en sådan måde, at fremstillingen bliver ulæselig. Afhandlingen repræsenterer i så henseende et inspirerende nybrud indenfor de historiske samfundsskildringer, og den placerer sig på linie med de store franske lokalhistorier, som forfatteren da også henregner til ét af forbillederne.

Når skildringen af renaissancens Ribe alligevel fremstår som delvis utilfredsstillende, så hænger det sammen med, at den også er skrevet i god overensstemmelse med den hjemlige lokalhistoriske tradition. Problemerne i denne tradition træder klart frem ved gennemlæsningen af den her anmeldte bog. Det er faktisk umuligt, som ved så mange andre lokalhistorier, at sætte oplysningerne om Ribe ind i en større sammenhæng. De forbliver uforståelige, fordi der ikke vedlægges et explicit sammenligningsgrundlag. Det gælder f. eks. oplysningerne om børnedødeligheden i Ribe, som

med procentvise beregninger angives at være høj, uden at vi får at vide, hvad den er høj i forhold til.

Det ville have gjort bogen meget mere læseværdig, dersom forfatteren havde anvendt sit store kendskab til såvel by som land og mere direkte havde sammenlignet livsvilkår og adfærdsmønstre i begge områder. Dernæst kunne Ribe med fordel have været perspektiveret gennem en sammenstilling af oplysningerne herfra med de undersøgelser, som er tilgængelige fra andre købstæder (f. eks. i Svend Larsen: Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17. århundrede 1-2, Odense 1965). Og endelig kunne forholdene i renaissanceens Ribe have været sammenlignet med forholdene i en senere tid. Det er denne form for sammenligning, forfatteren vel nok lægger mest op til. Hvis man betragter indholdsfortegnelsen i Ribe-skildringen, så er den næsten overensstemmende med indholdsfortegnelsen i Statistisk Årbog 1982: Areal og befolkning, boligforhold, erhvervsforhold og indtjening, uddannelse osv. De sociale forhold i Ribe (f. eks. den ovennævnte børnedødelighed) kunne uden megen møje have været sammenlignet explicit med forholdene i en senere tid, nemlig vor egen, og vi ville derved måske være blevet i stand til bedre at forstå og perspektivere Ribe.

Enhver sammenligning af Ribematerialet er imidlertid forblevet ufærdig og uformidlet – i fosterstadiet – i og med, at de kun er implicitte i teksten. Det er overladt til læseren selv at foretage disse sammenligninger. Dette har haft nogle ret så vidtrækkende konsekvenser for selve skildringen af Ribe. Forfatteren har ikke gjort sig klart, hvorvidt de fænomener, han har brugt til at karakterisere byen med, nu også er almengyldige. Hvorfra ved forfatteren, at f. eks. netop de økonomiske og uddannelsesmæssige forskelle blev tillagt betydning i 1600-årenes Ribe? Måske var det helt andre og for os eksotiske og fremmedartede klassifikationskriterier, Ribe-borgerne anvendte, når de skulle placere sig i forhold til hinanden? Ribe i 1600-årene fremstår nu som en projektion tilbage i tid af vores nutidige bymæssige samfund – måske med nogle lidt anderledes demografiske forhold, men i al væsentlighed kun

karakteriseret som kvantitativt forskellig fra det 20. århundredes Ribe. Det er min opfattelse, at dersom forfatteren havde valgt at foretage mere explicitte sammenligninger i rum og tid, så ville han også have været nødt til at præcisere de punkter, hvorpå Ribe adskilte sig kvalitativt fra omverdenen både i tid og rum. Og netop dette, at beskrive en given lokalitet som en særegen størrelse, må være lokalhistoriens primære opgave. Således som skildringen af Ribe fremstår nu, ser den – i lighed med de fleste lokalhistorier – ud som en torso. Vi kan kun vanskeligt forstå dens oplysninger, fordi de ikke modstilles med andre tilsvarende redegørelser.

Den skal imidlertid læses af flere grunde. Først og fremmest repræsenterer den et forvarsel om, i hvilken retning den etablerede historieskrivning er ved at bevæge sig. Dernæst er det en spændende og detaljeret skildring, der af den seriøst arbejdende lokalhistoriker kan bruges som baggrundsmateriale for nye sammenlignende studier.

Karen Schousboe.

Jóan Pauli Joensen: Fiskafólk. Ein lýsing av föroyska húshaldinum í slupptíðini

Udg. af Föroya Sparikassi. Tórshavn 1982. Også udgivet som ANNALES SOCIETATIS SCIENTIARUM FÆROENSIS SUPPLEMENTUM VII. 528 s. Pris kr. 255,00, indbundet kr. 285,00. Distribueres af Bokamiðsölan, Tinghúsvegur 18, 3 h. 3800 Tórshavn. Tlf. nr.: (042) 1 37 56.

Med »Folk i fisken. En beskrivelse af færøske hushold i sluptiden« (anmelderens oversættelse af bogens titel) beskriver Jóan Pauli Joensen færøsk erhvervskultur i overgangen mellem det selvforsynende bondesamfund til en moderne fiskerination med pengeøkonomi. Denne brydningstid kalder JPJ for sluptiden, og den kan groft placeres i tiden mellem monopolhandelens ophør 1856 og 2. verdenskrigs afslutning. Bogen er en del af en større undersøgelse af de sociale og åndelige brydninger i denne periode.

JPJ har tidligere beskæftiget sig med

både denne periode, fx. i hans »Færøske slupfiskere« (Tórshavn) 1975 og mere generelt med folkekulturen i »Farøsk folk-kultur. En oversigt« (Lund) 1980, anmeldt i Folk og Kultur 1981. Ud over anvendelsen af allerede trykte kilder, erindringer og bygdesagaer anvender JPJ til »Fiskafolk« besvarelser af udsendte spørgeskemaer, dækkende alle bygder samt båndinterviews. Citater herfra er flittigt anvendt bogen igennem, således at den generelle beskrivelse væves sammen med specifikke beretninger, så læseren får et nuanceret indblik i den behandlede periode.

Bogen begynder med den sociale organisation, husholdet, arbejdets art og køn- nenes arbejdsdeling i det gamle bonde- samfund. Hvert køn havde sine nøje af- grænsede arbejdsområder i såvel uden- dørs- som indendørs arbejde. Skildringen af arbejdsprocesserne er meget udførlig. Under denne del hører også en beskrivelse af fiskeriet, grindedrab og fuglefangsten som en privatøkonomisk betydningsfuld faktor for samfundets selvforsyning. Der- næst omtales varer, som befolkningen enten købte hos købmænd på Færøerne eller fik hjemforskrevet fra både danske og udenlandske varehuse, deriblandt paris- ske varehuse.

Behandlingen af fiskerierhvervets frem- komst viser, at sluptiden begyndte ved et sammentræf af flere omstændigheder: op- hævelsen af monopolhandelen, et stadigt voksende befolkningsoverskud, der ikke fandt ernæringsmuligheder i det traditio- nelle samfund, samt et stort udbud af brugte engelske sejlslupper i årtierne om- kring århundredskiftet. Også her behan- les alle arbejdsprocesser og arbejdsfor- delingen minutløst. Den stigende vareind- førsel og pengeøkonomiens voksende be- tydning adskiller denne periode fra tidli- gere tider. Og der gives en redegørelse for de arbejdsmæssige og sociale konsekven- ser af, at de fleste mænd var borte fra bygderne på fiskeri halvdelen af året. Slup- fiskeriets årscyklus viser sig at have med- ført store udsving i fødselshyppigheden i årets løb. I skildringen af bl. a. fiske- tilvirkningen får man et indblik i arbejds- vilkår og det nye samfunds skel mellem ar- bejdsgivere og arbejdstagere, der er af en helt anden art end forholdet mellem en

bonde og hans husfolk. Fiskeriets ekspan- sion blev forestået af købmænd i rollen som redere, arbejdsgivere i land og som handelsfolk. I stedet for udbetaling af løn i kontanter førte de kontrabøger, hvilket indebar, at de ansatte blev nødt til at købe deres varer hos dem til priser, som køb- mændene selv fastsatte. Dette kaldes også »the truck system«. Dette system gav købmændene en stor likvid kapital at ar- bejde med, og det forårsagede samtidig en kraftig social lagdeling, som illustreres med en case-study om Tvøroyri. Dette af- snit giver et barskt indblik i sociale mod- sætninger og en elendighed, hvis eksis- tens har været lidet kendt uden for Færøerne. Bogen afsluttes med et kort sammendrag; en egentlig konklusion gives ikke.

»Fiskafolk« er af nærmest encyklopæ- disk karakter som monografi over arbejde og livsvilkår i sluptiden. Skildringen af de økonomiske og sociale forhold i sammen- hæng med fiskerierhvervets og penge- økonomiens udvikling er meget spæn- dende og vil udfylde et stort hul i den færø- ske forskningslitteratur. Bogen kaldes ud- trykkeligt en beskrivelse og er som så- dan en enestående materialesamling om færøsk erhvervskultur i første halvdel af det 20. århundrede. Kun et enkelt sted (s. 14) indføres mere teoretiske begreber, som desværre burde have været udeladt. Distinktionen mellem Karl Polanyi's sub- stantivistiske økonomi og konventionel formal økonomi er en skelnen mellem analyseapparater og ikke mellem forskellige typer af økonomiske fænomener. Menin- gen er dog klart nok den, at bogen lægger hovedvægten på, hvad man kan kalde sub- sistensøkonomi, og ikke på markedsøko- nomien. Som oversættelse af subsistens- økonomi vil JPJ's færøske term, *undir- støðu-búskapur* netop være dækkende.

Bogen vil kunne være til stor nytte for etnologer, antropologer, historikere, øko- nomer og andre, der beskæftiger sig med kulturelle, sociale og økonomiske forhold på Færøerne. Derfor burde »Fiskafolk« oversættes til dansk eller engelsk, så den kunne blive tilgængelig for en større læser- kreds.

Elisabeth Vestergaard.

Anker Nørregaard:**Stettinergods, en pommersk kulturarv**

Forlaget Rhodos, Kbh. 1981. 275 s., 25 farvebilleder, 180 sort/hvide + stregtegninger i margin. Kr. 252,00.

Anker Nørregaard har igennem en menneskealder interesseret sig for den keramikgruppe, der i museums kredse har været benævnt Stettinergods, uden at der hidtil har været forsøgt en nærmere præcisering af, hvad man forstod derved. Et første forsøg på at indkredse gruppen skete i 1978, da Nørregaard behandlede samlingen af sådanne arbejder ved Stiftsmuseet i Maribo. Det drejede sig om ialt 19 stykker. I det nu foreliggende arbejde er ialt gennemgået og analyseret 437 stykker fra museer og private samlinger i Danmark, hvoraf mere end 200 er gengivet i farver eller i sort/hvidt med en systematisk beskrivelse af hvert enkelt stykke.

Foruden dette, der udgør hovedparten af bogen, findes en fyldestgørende redegørelse for Stettinergodsets teknik, udformning og særpræg, der bl. a. gør det muligt at opdele den tohundredårige produktionsperiode (fra 1720 til ca. 1920) i tre med en blomstringstid fra 1720–1780, en stagnationsperiode fra 1780–1820 og en nedgangsperiode i kunstnerisk formåen for de sidste hundrede år.

Det er Nørregaards fortjeneste, at han ikke blot holder sig til den bevarede bestand af Stettinergodset i Danmark med den omfattende beskrivelse af de enkelte stykker, men f. eks. også giver en nøgle til deres inskriptioner, som ofte er hentet fra tyske salmer. Desuden har han efterforsket produktionsstederne i Pommern (illustreret med oversigtstabel og udbredelseskort) samt interesseret sig for, hvor de færdige varer nåede fra produktionsstederne til forbrugerne i Danmark.

I tilgift får man en gennemgang af den tidligere efterforskning, der naturligt nok alt overvejende skete ved tyske forskere. En del af det materiale, der var indsamlet herom, gik til grunde under krigen, så Nørregaards arbejde udfylder også her et hul i vor viden.

Udover den omhyggelige fremlæggelse af materialet, der også omfatter et udbredelseskort over den danske bestand sup-

pleret med en tabel, der viser fordelingen på de forskellige kategorier som karmfæde, tallerkener, øreskåle, barselspande m. m., findes en litteraturliste og et kombineret sted-, person- og sagregister.

Holger Rasmussen.

Axel Steensberg:**Herningsholm og Hosebinderne**

Fra Herregård til Blichermuseum. Herning 1982. 229 s., ill. Kr. 128,00.

Herning-egnens eneste bevarede herregård Herningsholm har ført en noget omtumlet tilværelse og var for få år siden i største fare for totalt at forsvinde. Nu er hovedbygningen istandsat og taget i brug som museum for hedens digter Steen Steensen Blicher. Særlig aktiv i bevaringsarbejdet har Axel Steensberg været, og det er også hans fortjeneste, at gårdens historie nu foreligger så vel belyst, som det utvivlsomt er muligt, idet han minutiøst har opsoget og gennemarbejdet kilderne hertil.

I 1975 udsendes 1. bind af gårdens historie under titlen: Hørrødemønterne på Herningsholm. Ridderliv og Studeavl, hvor hovedaktørerne var de adelige besiddere først og fremmest Josua van Qualen, der efter at have tjent Frederik II i krigen mod svenskerne slog sig ned som godsherre og opførte Herningsholm og befæstede den med volde og grave.

I 1982 fulgte så bind 2, der behandler perioden fra o. 1700 med de skiftende ejere og deres forhold til fæstebønderne, bl. a. deres betydning for opkomsten af hosebindingen, der danner basis for en befolkningstilvækst, som markant skiller sig ud fra landet iøvrigt. Beskrivelsen følger gårdens skæbne til det sidste, så at man også får en redegørelse for det arbejde, der førte frem til bevaringen af hovedbygningen.

Og så er der i dette bind udførlige noter til begge bindene. I mange tilfælde er det ikke blot en kildehenvisning, men hele små afhandlinger, der i usædvanlig vid udstrækning gør rede for så mange sider af sagen som muligt, noget der i lige grad gælder for selve teksten, der overalt er meget detaljeret og stofmættet uden derfor at være tung læsning.

Der er god grund til at ønske Herning til lykke med at have fået en smukt istandsat hovedbygning med en klar og udtømmende beskrivelse, som af bysbarnet Poul Kristensen er trykt og formgivet, når han er bedst.

Holger Rasmussen.

Danske Domme 1375–1662

De private domssamlinger. Ved Erik Reitzel-Nielsen, under medvirken af Ole Fenger. Bd. V: 1590–1595. Det danske Litteraturselskab. C. A. Reitzels Boghandel. København 1982. 515 s. Pris kr. 451,40.

Visse pladser i kirken var bedre end andre. Ingen tvivl om det. Og visse pladser i kirken gav større social prestige end andre. Møllerkonen fra Brå Mølle i Vejle amt måtte sande dette en søndag i 1590, da hun led den tort – i fuld offentlighed – at blive skubbet ned fra sit sæde. Anne Lassis fra landsbyen Stenderup satte nemlig trumf på sine, fandt hun, berettigede krav på selv samme sæde ved et rask skub til møllerkonen med sit spidse knæ. Efter gudstjenesten, ude på kirkegården, fæg skældsordene videre mellem de to kvinder. Mens den lokale domstol var tilbøjelig til at bære over med den hårdhændede Anne Lassis og hendes metoder, slog Viborg Landsting med kirurgisk præcision op i just den paragraf, som gav hjemmel for at straffe hende for at have brudt kirkens fred. Og herved blev det.

Sagen er én blandt 135 i bind V af den fremadskridende serie af Danske Domme (se tidligere anmeldelser i Folk og Kultur). Den er et tilfældigt kig gennem vinduet til en fjern fortid, hvor »æren« kunne tælle fuldt så meget som »livet«. Men hvor repræsentativ er sådan en sag? Er episoden typisk for søndagene i Stenderup kirke? For at vide det kræves egentlig en systematisk gennemgang af materiale fra det lokale Hatting herredsting. En sådan gennemgang er imidlertid ikke Danske Domes ærinde. Her gengives et stort, men ret tilfældigt bevarat domsmateriale. Skønt udgaven er forbilledlig med hensyn til udstyr og noter, er denne tilfældige over-

levering desværre ensbetydende med, at sagen – dens menneskelighed ufortalt – ikke kan danne baggrund for en retshistorisk, socialhistorisk eller kulturhistorisk tolkning af 1500-tallets danske samfund.

Henrik Stevnsborg.

Johs. E. Tang Kristensen:

Johan Adolph Rømers Tobakspibefabrik i Nørresundby med et udsyn over tobakstrykningens og pibemageriets historie i Danmark indtil ca. 1800 samt en

Johs. E. Tang Kristensen bibliografi

Særtryk af Fra Himmerland og Kjær Herred 1981, udgivet af Sundby-Hvorup sognehistoriske Samling 1982. ISBN 87-981243-0-7. 65 s. Kr. 39,00. Eksp.: Sundby-Hvorup sognehistoriske Samling, Lindholmsvej 136 b, 9400 Nørresundby.

I anledning af Johs. E. Tang Kristensens 75-årsdag i december 1981 har man fået den udmærkede idé at genudgive et af denne flittige skribents egne arbejder – tidligere publiceret i Sprog og Kultur XXI, 1959 – og har endvidere tilføjet en fortegnelse over alle hans mange bøger og artikler. Det er der kommet en nydelig publikation ud af.

Opfiskede eller jordfundne kridtpiber hører til den slags »danefæ«, som sjældent kommer i avisen og vel heller ikke altid på museum, eftersom skårede pibehoveder eller piberørstumper ikke umiddelbart forekommer at have nogen særlig værdi. Men der ligger nu nok en del kridtpiber hengemt i skuffer eller hos egentlige samlere, for mange er forståeligt nok fascinerede af disse levn fra 1600- og 1700-årene, som også har optaget Johs. E. Tang Kristensen.

Der indledes med et afsnit om tobakstrykningen og pibemageriets historie, som naturligt nok i første række bygger på Camillus Nyrops klassiske behandling af emnet i en stor artikel fra 1881 i Nationaløkonomisk Tidsskrift. Men Nyrop er suppleret med stof bl. a. fra Den store franske Encyklopædi, hvorfra også er hentet nogle glimrende illustrationer. Man får således ikke alene en opregning af de kendte pibe-

magervirksomheder i Danmark, Norge og Hertugdømmerne – overvejende fra anden halvdel af 1700-tallet – men også en in-struktiv gennemgang af selve lerpibefrem-stillingen. Det får så være, at betegnelsen »fabrik« følger med helt fra Nyrops tid. Ret beset ville man i vore dage så absolut be-tegne datidens pibemagere som håndvær-kere ganske på linie med f. eks. potte-magere, og man kan også få sin tvivl om, hvor dækkende plancherne fra Diderots »Encyclopédie« nu også er for danske forhold.

Men hvad fabrikanttiten angår, må det indrømmes, at den blev brugt af netop en pibemager i slutningen af 1700-tallet, og hermed er man fremme ved det nye og væsentlige: andet afsnit om Rømers to-bakspibefabrik i Nørresundby.

Johan Adolph Rømer nedsatte sig dér i 1773, og godt 180 år senere var Johs. E. Tang Kristensen med ved udgravning, inden den gamle pibemagergård helt for-svandt. Resultaterne fremlægges her med en overbevisende rekonstruktion af ovnen, og Rømers produkt, selve piberne, kan be-lyses med fortrinlige fotografier af de bedste af de mange fund. Pibemageren i Nørresundby var særdeles opfindsom, og ikke mindre end 34 forskellige typer er repræsenteret, oftest mærket med initialer-ne A og R. Denne mærkning var Adolph Rømer forpligtet til ifølge sit privilegium, som også gav den forretningsdygtige me-ster anledning til at anvende ordet fabrik. Man kan ikke lade være med at bemærke, at andre pibemagere, som ikke havde privi-legier, dog vist også mærkede deres piber. Mon man ikke kunne finde flere pibe-magere i Danmark, hvis man ledte efter andre end de privilegerede »fabrikanter«? Men foreløbig er der med artiklen om Jo-han Adolph Rømer og hans virksomhed bragt klarhed over pibemageriet i Nørre-sundby.

Den ni sider store fortegnelse over Johs. E. Tang Kristensens bøger, udgivelses-arbejder, afhandlinger, artikler, anmeldel-ser, pjecer etc. afspejler mere end 50 års virke med meget stor emnemæssig bredde. Man imponeres uvilkårligt over, hvad den nu forhenværende vicestadsbibliotekar dog har kunnet overkomme.

Anders Monrad Møller.

Palle Ove Christiansen: En livsform på tvangsauktion? En bog om landbrug og mennesker i dagens Danmark

Gyldendal, København 1982. 200 s. Kr. 128,00.

Lektor Palle O. Christiansen fra Institut for europæisk folkelivsforskning i Brede har på grundlag af flere års studier, hvori han bl. a. har været assisteret af mag. art. Tho-mas Højrup, skrevet en bog om den sociale og kulturelle baggrund for landbrugets krise. Den handler, som det siges på omslaget, om »alt det, man ikke ser på TV, eller som økonomer sjældent fortæller ret meget om«. Palle O. Christiansen ser nem-lig forholdene *indefra* i bondens sammen-spil med jorden og de biologiske proces-ser, der betinger familiens »livsform«, dens timelige og åndelige eksistens.

Bogen har Christiansen disponeret på sin egen måde, således som det forekom ham mest hensigtsmæssigt for at få dens budskab til at trænge ind. Den vidner om selvstændighed i opfattelse og metode, og den kan – benyttet af politikere og admini-stratorer såvel som af pædagoger og stu-diekredsledere – blive et inspirerende værktøj i debatten om landbrugets fremtid.

Han begynder med at give et konkret eksempel, idet han skildrer tilværelsen, som den formede sig på en sydsjællandsk bondegård i tiden omkring 1980/81. Går-den er på 47 tdr. land med en besætning på 38 malkekøer samt opdræt og 50 svin. På baggrund af hverdagens arbejde året rundt beskæftiger forfatteren sig med bon-dens opfattelse af sin egen tilværelse, problemet med generationsskiftet, arbej-dets byrde og glæder, og hvordan gårdens produkter bliver omsat. Den ældste søn på 25 år er allerede flyttet hjemmefra og ar-bejder for en landbrugsmaskinfabrik. En datter på 19 og en anden søn på 13 år er hver dag i skole og kommer først hjem hen på eftermiddagen med skolebussen. For landbobørnene hentes ind til byen for at få en alsidig undervisning i sprog, matemati-k og andre nyttige færdigheder, men ikke noget der tager speciel sigte på en frem-tidig gerning på gården. Tværtimod lærer de at sætte pris på en behageligere tilvæ-relse, hvor arbejdstiden er kort og fritiden nøje fastsat og rigelig. Hjemme falder fade-

rens nedslidte fysik og krumme ryg i øjnene. De hører far og mor rejse sig fra lejlet kl. 4,45 hver morgen for at få malket, til transportbilen kommer og lægger slangen i den store tank, og de lægger sig trætte og udkørte til at sove ved 22-tiden. Da de så lidt som andre har råd til at holde tjenestefolk, får de aldrig en fridag eller en kort ferie. De unge har næsten heller ingen kammerater i landsbyen. Kort sagt: Er det et liv at stræbe efter?

Det næste afsnit i bogen handler om landbrugets tilpasning til forskelligartede geografiske betingelser. Den nys skildrede gård ligger i det sjællandske hvede-bælte. I et lille historisk tilbageblik kaldes bonden her for en »slettebonde« i modsætning til »skovbønder«, »hedebønder«, »marskbønder« og »fiskerbønder«. Denne struktur har imidlertid ændret sig radikalt – især efter den anden verdenskrig. I 1960'erne var dansk landbrug, som en af dets førstemænd udtrykte det, »et arbejdende landbrugsmuseum«. Der havde ikke været råd til fornyelse af bygninger og avlsredskaber. Arbejdsstyrken var fra 481.000 helårsbeskæftigede i 1930'erne og 434.000 lige efter krigen reduceret til 250.000 midt i tresserne. I dag er der kun ca. 115.000 tilbage. Skønt landbrugsarealet i samme tidsrum er blevet reduceret med 9 %, er produktionen steget så stærkt, at de 6–7 % af landets arbejdende befolkning, der er beskæftiget med landbrug, er i stand til at levere føden til tre gange Danmarks befolkning. Det er forståeligt, at et angreb af smitsom kvægsyge i et lille område af en landsdel kan få katastrofale følger for utallige mennesker uden for landbruget, som beskæftiger sig med forædling, transport og omsætning af disse produkter. Og det er først, når den slags hænder, at TV og andre massemedier bliver alarmeret.

Da landbrugets krise strammede til i løbet af 1970'erne, hed det fra myndighederne: Vi må producere os ud af krisen, selv om det kræver investering af betydelige lånte midler. I landbrugsministeriets betænkning af 1977 opfordrede man landmændene til at lade produktionen stige med 3 % om året. Alle troede, at det ville svare sig at låne, for renten kunne ikke blive meget højere, end den var. Investeringerne steg derfor allerede i 1979 til det

tidobbelte. Men året efter steg renten fra 14 % til over 20 %, og renteudgifternes andel af landbrugets bruttooverskud steg fra 29 % til 75 % i 1980.

De sidste tal er ikke taget fra denne bog. For forfatteren har ikke haft til hensigt at have i generelle økonomiske betragtninger. Hans ærinde er først og fremmest at gøre den enkeltes situation nærværende i al dens håbløshed. Det er jo desværre for en stor del de mest initiativrige og moderne indstillede unge, der har fulgt autoriteternes parole om at investere med lån til op over skorstenene. Det var let nok at få kredit i begyndelsen, selv om de mere forsigtige rystede på hovedet. Og inden længe var disse fremskridtsvenlige landmænd i en lignende situation som staten: Rente-stigningen medførte, at man måtte låne for at kunne betale renterne. Denne onde cirkel bragte statsfinanserne i et slemt uføre; men den blev katastrofal for den enkelte landmand, som ikke havde den internationale storfinans at trække på og ingen indtægter af andres flid i form af skatter og afgifter. Dertil kom, at det ikke hos os som i mange andre lande er banker og sparekasser, der låner til landbruget. Vi har et kreditforeningssystem, som ingen andre har mage til; følgen er, at den enkelte låntagers forhold næppe altid er blevet så grundigt endevendt og vurderet, som hvis det var den lokale bank, han skulle låne i. Disse landmænd måtte for at klare de øjeblikkelige fordringer sælge deres korn og andre produkter om høsten, når de var billige, for atter at købe til høje priser når foderet var sluppet op i løbet af vinteren. De kom til at leve på grovareleverandørernes nåde og unåde, indtil tvangsauktionen satte en stopper for deres pinsler.

Forfatteren fremhæver, at det for bonden ikke er afgørende, at han får det størst mulige udbytte af sit arbejde, hvis han blot kan klare dagen og vejen – i modsætning til det, han kalder »profitøkonomien« i andre produktionssystemer. Det er derimod af afgørende betydning, at bonden bevarer sin fulde bestemmelsesret, ejendomsretten, til den jord, han dyrker. I andre vesteuropæiske lande spiller forpagningssystemet en større rolle. I England har landbrug simpelthen været et investeringsobjekt for folk uden for erhvervet, hvoraf

følger, at ingen har villet ofre mere end det umiddelbart rentable på jordens forbedring og bygningernes vedligeholdelse og modernisering.

Da anmelderen lige efter den anden verdenskrig spurgte britiske landmænd, hvorfor de ikke kunne konkurrere med de danske, da de jo dog havde et uhyre stort marked lige uden for døren, og de gennemgående var begunstiget af både et bedre klima og bedre jord end vi, var svaret, at forpagtningssystemets store udbredelse havde gjort landbruget ineffektivt, og at deres gunstigere ydre vilkår forlængst var blevet kapitaliseret gennem højere ejendomspriser og forpagtningsafgifter. Det samme ville utvivlsomt ske herhjemme, hvis staten trådte til med direkte støtte til landbruget. Et effektivt landbrug udvikles ikke under beskyttelse. Det så man i forrige århundrede i Frankrig. Men samfundet kan drage omsorg for, at vilkårene ikke bliver helt ruinerende under svære kriser som den, vi er inde i lige nu. De dygtigste bør kunne overleve som landmænd, men det er sundest, at nogle af de dårlige sies fra. Der vil til alle tider være nogle, der kuldsejler. Imidlertid er det en fordel for den unge, der i dag overtager en konkursramt gård, at dens produktionsapparat er mere tidssvarende, end før krisen satte ind, og at han får lavere renteudgifter end sin forgænger.

Det fremgår af Palle O. Christiansens skildring, at en blandet bedrift med både husdyr, svin og planteavl i almindelighed vil være mindre sårbar end en »hønse- eller svinefabrik«. Det er aldrig sundt at sætte alt på ét kort, især i betragtning af, at det danske landbrug har vanskeligt ved at øve den samme politiske pression som andre samfundsgrupper. Dertil spiller afsætningsgen uden for landets grænser for stor en rolle. I U.S.A., hvor landbruget er stærkt specialiseret, har landbrugerne en større politisk indflydelse, idet bl. a. korneksporten kan bruges både indenrigspolitisk og i det udenrigspolitiske stormagtsspil, skønt udenrigshandelen som helhed betyder forholdsvis lidt, fordi det indenlandske marked er så stort. Hvad kollektivgodser og andelsbrug angår, skræmmer sporene fra andre lande, hvilket naturligvis ikke udelukker, at en gruppe unge i den entusiastiske alder kan få det til at gå i en årrække. I

England forsøgte man i 1930'erne at beskæftige en del af de mange arbejdsløse, især fra minerne, ved at skabe »group holdings« af herregårde, som »The Land Settlement Association« opkøbte til formålet. Endnu i 1947 fandtes et par tusind af disse, men siden synes bevægelsen at være stagneret. Det er her som i mange U-lande, hvor socialistiske principper er knæsat, afgørende, hvem der har ansvaret for, at jordens næringskraft holdes vedlige og forbedres. I familiebruget, der går i arv gennem flere slægtled, er betingelserne herfor gunstigere. Derfor er det vigtigt, som Palle O. Christiansen gør, at se livsformen som grundlaget for landmandens virksomhed.

I bogens tredje afsnit betragter forfatteren atter udviklingen fra 1977 til 1981 indefra, idet han skildrer fem familier, repræsenterende forskellige egne af landet og forskellige driftsformer. Det viser sig, at den forsigtigste af disse landbrugere, der udelukkende er gået over til planteproduktion og derved har undgået de mest kostbare investeringer, har klaret sig tåleligt godt, medens de øvrige har været ved at bryde sammen under rentebyrden. Dermed er dog ikke sagt, at han også ville have klaret sig bedst under mere normale forhold. For vi er hverken konkurrencedygtige med hensyn til klima eller jordbund med de store slettelandbrug uden for Europa, når det gælder kornproduktion. Og uden en animalsk produktion inden for vore egne grænser ville betingelserne blive endnu dårligere. Familiebruget med blandede former for produktion kræver megen omhu; men den er vore landmænd gennemgående motiveret for.

Summen af det hele bliver altså, at det ikke er livsformen, der har spillet fallit. Det er derfor, forfatteren har sat et spørgsmålstegn efter den provokerende titel. Han mener ikke, man kan sammenligne bondens virke med embedsmandens, håndværkerens, fabriksarbejderens eller pædagogens gerning, som en af anmelderne har gjort. Thi ingen af disse erhverv bygger på en lignende afhængighed af og samspil med den omgivende natur – og især med dyrene og planterne, hvis trivsel kræver, at den tilgodeses i de fleste af døgnets timer. Denne symbiose er en bunden til-

værelse, men den har kvaliteter, som ikke lader sig veje og måle.

Axel Steensberg.

Marianne Zenius: Landbokvinden i det 20. århundrede

G.E.C. Gad. København 1982. 246 s., ill. Kr. 158,60. ISBN 87-12-93181-0.

Beretninger om landbokvindens arbejdsopgaver, som de formede sig i forrige århundrede, er ofte gengivet i kulturhistoriske skildringer. Således skulle denne bog, der er et resultat af en undersøgelse, som Landbrugsministeriets Produktivitetsudvalgs Husholdningsudvalg iværksatte i 1981, kunne føje sig ind i en lang og solid kulturhistorisk tradition.

Formålet med undersøgelsen har været at følge den udvikling, der er foregået i landbokvindens dagligdag i vort århundrede, og til belysning heraf er indsamlet og brugt et omfattende materiale. Marianne Zenius har udført feltarbejde i forskellige lokaliteter, knap hundrede landbokvinder har skrevet deres erindringer, og der er gennemført en interviewundersøgelse ved hjælp af et standardiseret spørgeskema. Endelig er resultater fra tidligere undersøgelser vedr. landhusholdning samt i mindre grad landbrugsstatistisk materiale flittigt benyttet.

Bogen indledes med en meget kortfattet og sine steder ret forenklet landbohistorisk oversigt. Dog gøres der grundigere rede for ændringerne i landbefolkningens sammensætning i dette århundrede, ligesom der afsluttes med en bred beskrivelse af nutidens kriseramte landbosamfund. At forfatteren fremhæver netop disse forhold er rimeligt, idet de er væsentlige for forståelsen af landbokvindens situation i dag.

Som helhed betragtet er det dog landbokvindens tilværelse gennem hele vort århundrede, der beskrives; men fremstillingsmåden veksler. Når det gælder situationen frem til omkring 1950, bringes der ofte lange og karakteristiske citater fra erindringsmaterialet. Situationen i 1950'erne og 1960'erne skildres gerne med henvisning til undersøgelser foretaget af Landbrugsministeriets Produktivitetsudvalgs Husholdningsudvalg, og for nutidens

vedkommende er der som oftest taget udgangspunkt i den gennemførte spørgeskemaundersøgelse. Dette materiale er edb-behandlet, dvs. at en lang række af nutidens landbokvinders arbejdsopgaver og andre aktiviteter er gjort til genstand for oversigtsberegninger. Da bogens tekst i vid udstrækning koncentrerer sig om at gengive og referere til disse beregninger, virker fremstillingen her svagere, sine steder endog overfladisk. De bedste kapitler i bogen er derfor også de kapitler, hvor der bygges på flere typer oplysninger, og hvor der ind imellem citeres fra erindringerne.

Da en stor del af vore landbokvinder endnu i dag stammer fra landbomiljøet, startes der med en gennemgang af landbo-barnets opdragelse til det senere arbejde, skolegangen og herunder det for landbomiljøet tidligere så karakteristiske efterskole- og højskoleophold samt til sidst den egentlige oplæringsstid med henblik på, at pigen engang skulle kunne stå for en landhusholdning.

Indgåelse af ægteskab, der også endnu i dag gerne er starten på at etablere sig i egen gård, omfanget og karakteren af brudeudstyret, de første år på gården, hvor den nygifte kone eventuelt også måtte lære at leve med allerede fastlagte forhold som f. eks. et forældrepar på aftægt eller et gammeldags indrettet stuehus, behandles i det følgende kapitel.

Hermed er rammerne for landbokvindens virke skitseret, og resten af bogen beskæftiger sig med de mange gøremål, der regelmæssigt gentog sig og gentager sig for landhusmoderen. Som for den gamle landbokvinde udfolder en stor del af disse aktiviteter sig også for den nyere tids husmor i køkkenet og bryggers, og som nyere arbejdsområder kunne man dertil føje stuerne (nu ikke længere som arbejdssted, men snarere som opholds- og repræsentationssted) samt pryd- og køkkenhaven. F. eks. er det beskrevet, hvordan en del af kvindens arbejde ændrede karakter og flyttedes fra bryggerset til moderne indrettede stuer, efter at industrien havde overtaget flere af de gamle, kvindelige arbejdsprocesser, og efterhånden som stilen i boligen ændredes.

Selvforsyningsøkonomien satte i høj grad sit præg på arbejdet for landbokvin-

den i forrige århundrede, og undersøgelsen her viser, at man også i vort århundrede i vid udstrækning er selvforsynende med fødevarer. Den udvikling, der er sket i arbejdet med fremstilling af den daglige kost, opbygningen af et forråd af madvarer samt opgaver som rengøring og tøjvask beskrives nøje, og i særlig grad gennemgås den betydning, som tekniske nyheder som komfuret, indlæggelsen af vand i stuehusene, fryseren og vaskemaskinen fik for landbokvinden.

Trods sodede gryder og køkkenvægge samt brændselsstøv var komfuret en letelse i den daglige madlavning; men det opvejedes noget af, at nye og mere tidkrævende retter dukkede op i kostplanerne. Bær og grøntsager fra køkkenhaverne skulle syltes, bønnerne saltes, og en ny konserveringsmetode som henkogning var ikke mindre tidkrævende. Samtidig med fryserne slog dyrkning af ærter rigtigt an, og nu skulle landbokvinden også afsætte tid til plukning og bælgning af denne køkkenurt, ligesom nye afgrøder som agurker og rødbeder også krævede mere tilberedningstid i køkkenet. Vaskemaskinerne var en arbejdsmæssig lettelse på de fysisk anstrengende vaskedage, men en egentlig tidsbesparelse opnåede man først, da man opgav at stryge alt tøj omhyggeligt efter vask.

I bogen gennemgås de enkelte arbejdsprocesser for sig, og det gerne detaljeret og levende beskrevet; men man savner nogle afsnit, der betragter landbokvindens arbejde i en større helhed, således at man får en bedre fornemmelse af arbejdsrytmen og især af, hvordan kvinderne til forskellig tid har anvendt deres samlede arbejdstid. Tekniske nyheder kunne som nævnt ovenfor bevirke, at arbejdsintensiteten blev intensiveret på et andet felt, og omvendt har man senere undladt at udføre bestemte processer, f. eks. strygning og visse former for rengøring. Hvordan forholder tingene sig til hinanden, og hvornår sker de afgørende ændringer i arbejdet og med hvilken effekt?

Af hensyn til en helhedsopfattelse af den udvikling, der er sket i landbokvindens arbejdsopgaver, ville bogen have vundet ved nogle samlende og konkluderende afsnit. Det gælder især inden og efter de

sidste kapitler, der beskæftiger sig med kvindens deltagelse i stald- og markarbejdet og med engagement i aktiviteter uden for hjemmet.

Bortset fra malkning og pasning af mindre dyr hjalp kvinderne tidligere med i bedriften efter behov, men udviklingen har medført, at mange landbokvinder i dag deltager på lige fod med manden i staldarbejdet. Først vises, hvorledes malkearbejdet, der tidligere overalt i Danmark blev varetaget af kvinder, nogle årtier ind i dette århundrede blev overtaget af mændene, og derefter søges omfanget af kvindens arbejde i mark og stald nærmere bestemt. Udviklingen sættes i forbindelse med de ændringer, der er sket i folkeholdet og landbrugets struktur, men der tegner sig ikke noget klart billede. Dertil er teksten for meget præget af gengivelsen af oversigtsberegninger fra spørgeskemaundersøgelsen. Nogle gode tabeller (bogen rummer utroligt mange procentangivelser, men kun tre tabeller), der viser tendensen i udviklingen og en uddybende tekst kunne måske have bidraget til en afklaring eller lettet læseren i at drage egne slutninger.

Der opereres her sidst i bogen med begrebet »hjemmearbejdende« eller »medhjælpende hustru«, men forfatteren bemærker, at brugen af begreberne forudsætter, at man deler gården op i en privatsektor – hjemmet – og en erhvervssektor, ligesom hun understreger, at en sådan opdeling var utænkelig tidligere. Spørgsmålet er, om man kan foretage denne skelnen i dag. I indledningen til bogen har forfatteren netop karakteriseret dansk landbrug som bestående af bedrifter, hvor hele familien er bærende i produktionen. Gården er både et arbejdssted og et hjem, og de to funktioner kan vanskeligt skilles fra hinanden og opleves heller ikke som to adskilte funktioner i dagligdagen. Hvorledes gården, betragtet som en sådan enhed, fungerer, og hvorvidt der er sket ændringer i dette forhold i takt med de ændringer, der er sket inden for landbruget, havde været en interessant problemstilling at få belyst ud fra kvindens synsvinkel.

I erindringsmaterialet er der fine eksempler på, hvorledes gården var ramme om en større gruppe menneskers tilværelse, og kvinder fortæller om fordele og

ulemper ved aftægtsfolk og tjenestefolk, der var en naturlig del af gårdens folk. Men netop over for tjenestefolk er der eksempler på ændrede holdninger. Er der sket holdningsmæssige forandringer på andre områder, og har det haft nogen betydning for landbokvindens opfattelse af gården betragtet som begreb? Tilværelsen for den landbokvinde, der både har udearbejde, hjælper til i landbruget og passer husholdningen, er flere steder i bogen indirekte skildret som slidsomt, men senere konstateres det, at mange af disse kvinder også har overskud til at engagere sig i andre aktiviteter i sognet, ja nogle oplever, at det forventes, at de viderefører gårdens traditioner for deltagelse i foreningslivet. Hvilke faktorer er egentlig med til at forme vor tids landbokvindens livsmønstre, og hvilke holdninger har landbokvinderne selv dertil? Under læsningen ønsker man til tider, at man kunne komme hende nærmere ind på livet.

Ved at vælge ordet landbokvinden i stedet for f.eks. landhusmoderen i bogens titel er der slået en stemning an, og bogen forbindes med klassiske skildringer af landbokvindens arbejde. På grund af fremstillingens form fornemmer man ikke umiddelbart lange rødder bagud i tid, og alligevel er denne bog et vigtigt led i dokumentationen af den danske landbokultur. Den omhandler en tidsperiode, som hidtil ikke er beskrevet særlig indgående, og den rummer mange forskellige slags oplysninger. Dog vil de fleste nok finde landbokvindernes egne beretninger mest interessante, og netop på grund af dette righoldige materiale, der rummer så mange levende og detaljerede oplysninger, fortjener bogen at blive læst.

Gudrun Gormsen.

Arbejderkultur 1870–1924.

En antologi

Red. Gunhild Agger og Anker Gemzøe. Medusa, København 1982. 547 s. ISBN 87-7332-038-2. Udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd.

Arbejderkultur 1870–1924 er »første« bind i en antologiserie planlagt af det nu vistnok ophørte socialistiske forlag Medusa. Bind

II: Arbejderkultur 1924–48, redigeret af Ib Bondebjerg og Olav Harsløf, kom i 1979; om der nogensinde kommer et tredje bind omhandlende perioden 1948 til idag får stå hen i det ussive.

Begge de to nævnte murstensbind er nok antologier i den forstand, at de indeholder en række tekstuddrag ikke blot fra fiktionslitteraturen, almindeligvis kaldet skønlitteratur, men vigtigere måske fra erindringer samt fra aviser, tidsskrifter om politik og kultur, debatbøger etc. Disse tekstuddrag, som i en antologi vel egentlig skulle tale for sig selv, er her ledsaget af forklarende og problematiserende indledningsafsnit, som efter omfanget at dømme (op til 135 sider) ikke kan opfattes som en slags udvidet forklarende noteapparat, men snarere som forfatterne/redaktørernes personlige fremlæggelse dels af periodens almindelige politisk-økonomisk-sociale udvikling, dels af de hovedtemaer, som antologiens tekstuddrag skal belyse.

Disse hovedtemaer, som delvis er fælles for de to udkomne bind, er for bindet om perioden 1870–1924 følgende:

1) Levevilkår og familieformer, 2) Uddannelse og oplysning, 3) Arbejderlitteratur, 4) Arbejderbevægelsens kulturdebat og politik.

Hvordan forholder disse temaer sig nu til bogens hovedtitel: Arbejderkultur, bredt forstået som arbejderklassens totale livssituation, dens »Way of Life«, som den engelske historiker Raymond Williams har defineret det i 'Culture and Society'?

Nærmest denne definition kommer afsnittet om levevilkår og familieformer, som behandler såvel livet inden for familiens rammer som fritidssektoren. Livet på arbejdspladsen, fabrikken, værkstedet, berøres derimod knap så indgående, hvad vel nok skyldes, at beskrivelser af arbejdspladsen og egentlige arbejdspladsstudier er ret sjældent forekommende.

De øvrige temaer, oplysning, litteratur, kulturpolitik, ja inddelingen i sig selv minder derimod mere om kultur i betydningen finkultur, dvs. dannelse, uddannelse, litteratur og kunst, end om kultur forstået som livsform. Overskriften over bogens allersidste sider, hvor Peder Nørgaard skriver om teatret og arbejderklassen, har således fået følgende sigende »formulering«: Adgang

til den borgerlige kultur, som om det at gå i teatret så at sige er lig med borgerlig kultur. Det er klart, at finkulturen indgår som en vigtig del af den borgerlige elitekultur, men ellers er den jævne, borgerlige livsform snarere karakteriseret ved begreber som langtidspanlægning og sparsommelighed end ved et stort finkulturelt forbrug.

Forfatterne er nok her faldet dels for deres egen faglig/videnskabelige baggrund/(ud)dannelse, dels for en sammenblanding af begreberne arbejderkultur og socialistisk kultur, hvor den »rigtige«, den fine socialistiske kultur: arbejderlitteraturen, kampsangen, arbejder-teatret etc. af faglige, æstetiske, politiske grunde fremhæves i modsætning til arbejderbefolkningens egne umiddelbare præferencer. Marius Christensen udtrykte det allerede i *Syng vore Sange* (Fremad 1910): Vi skal syng vore Sange ind i De Tusind Hjem, hvor nu kun aandsforladte Viser som »Jeanette i den grønne Skov« o. l. tilfredsstillen Trangen til Sang.

Selvom man skulle foretrække »Danmark for folket«, er det en kendsgerning, at repertoire i Giro 413 er langt mere kendt og mere populært, ikke bare i arbejderklassen men i størstedelen af den danske befolkning.

Den løftede pegefinger møder vi også i de diskussioner om socialistisk kultur, som i denne bog illustreres med uddrag af K. K. Steincke og Herbert Iversen. Der kan man imidlertid ikke have noget at indvende imod pegefingeren. Betænelighederne melder sig derimod, når den levende virkeligheds mangeartede facetter viser sig at være så fremmedartede, ja ligefrem upassende, at forskeren vælger at lukke øjnene for det, som kunne forplumre billedet. Det har vi set i den måde, bondekulturen gennem tiden er blevet fremstillet og idealiseret på, men bl. a. det foreliggende bind giver grund til at tro, at studiet af arbejderkulturen ikke skal gennemløbe samme skæve udvikling.

Poul Balle-Petersen.

Thomas Thomsen: Farvel til Danmark.

De danske skillingsvisers syn på Amerika og på udvandringen dertil 1830-1914

Jysk Selskab for Historie, Universitetsforlaget i Aarhus 1980. 122 s. + 26 s. bilag, ill. ISBN 87-504-0453-9. Pris kr. 73,20.

Thomas Thomsen: Jens med guldklumpen. 110 skillingsviser om Amerika og udvandringen 1830-1914

447 s., ill. Chr. Erichsens Forlag, København 1982. ISBN 87-555-0870-7. Pris kr. 198,00 (indb.).

I 1978 skrev Thomas Thomsen sit speciale til Historisk Institut ved Aarhus universitet om de danske skillingsvisers syn på Amerika og på udvandringen dertil 1830-1914. Det er dette speciale, han har fået udgivet af Jysk Selskab for Historie i 1980, og idéen til den store visesamling, han udgav i 1982 på Chr. Erichsens Forlag, er meget naturligt opstået i kølvandet af specialet.

Specialet er godt og solidt arbejde, men burde nok have været bygget lidt anderledes op, når det skulle udgives i bogform. Som det foreligger nu – maskinskrevet og produceret i offset – har det imidlertid bogtrykteknisk set et ret lavt ambitionsniveau, og det gør, at man i nogen grad også bærer over med specialets svagheder.

Det er og bliver et speciale fra en dygtig og flittig studerende – nu cand. mag. – der har en glimrende evne til at suge op, hvad han har læst, hørt og set under sine efterforskninger, men som ikke har evnen til at samle det hele – ikke har evnen til at skabe en syntese. Og det ved Thomas Thomsen forsåvidt godt selv. Han gør en række undskyldninger i sit forord – »af arbejdsmæssige grunde er der kun foretaget mindre rettelser og forbedringer« af specialet – skulle større »erkendte svagheder« have været rettet op »ville der i givet fald blive tale om en helt anden bog«.

I specialet og dermed i den foreliggende bog mærker man klart, at der er tale om en vordende historiker, der rent ud har forelsket sig i skillingsvisen som medium, uden at han helt har gjort sig klart, hvad det er for et kildemateriale, han arbejder med. På de første 33 sider af bogen fortæller han nok om skillingsviserproduktionen som sådan, og han har også haft adgang til Julius og Olaf Strandbergs utrykte dagbøger i Dansk Folkemindesamling, men han bruger ligesom ikke hele denne viden til noget. Hans gennemgang af de enkelte visegrupper og -genrer er uhyre traditionelt udtænkt af en traditionelt tænkende historiker: er det rigtigt eller er det forkert, hvad

der står i visen. Selvfølgelig filosoferer han lidt over holdninger og over mytebegrebet i erkendelse af, at myten om et eller andet ofte kan være stærkere end sandheden. Men det er for småt, hvad der kommer ud af det.

I afslutningen (konklusionen) skriver han: »Skillingsviserne giver totalt betragtet et komplekst billede af Amerika og af udvandringen, men må i givet fald nærmest rubriceres iblandt samtidens store mængder af antipropagandalitteratur. Virkningen i denne forbindelse var dog næppe særlig stærk« (side 120). Og lidt længere fremme i konklusionen, »Der er ingen tvivl om, at de 156 Amerikaviser totalt har haft stor indflydelse på befolkningens opfattelse af Amerika og udvandringen« (side 122).

De to ting kan jeg ikke få til at rime. I det hele taget er der mange steder, der burde rime, men som ikke gør det.

Thomas Thomsen slutter bogen med denne programerklæring:

»Det må være på tide, at fagfolk og herunder historikere tager disse sider (af udvandringen) op på baggrund af

1) de store salgstal for skillingsviserne,
2) det relativt store antal fremfundne Amerikaviser, og herunder en påvisning af mange af visernes store udbredelse,

3) brugernes læggen vægt på visernes sandhedsværdi og forfatterens pointering heraf samt

4) en accept af et udvidet historiebegreb. Holdninger eller opfattelser må ifølge dette betragtes som lige så væsentlige for en sags belysning som f. eks. økonomiske, konjunkturmæssige 'facts'. For en historiker skulle det ikke være vanskeligt at komme frem til en sådan erkendelse, da viserne trods de afslørede forfatterforhold og trods et vist stereotypt præg alligevel er udtryk for udvandringens individuelle præg« (side 122).

Det er tankevækkende men noget uklart skrevet og vel også tænkt. Men det synes ialfald at være en slags tilløb til en mere principiel erklæring om, hvad man – han? – engang burde gøre ved udvandrerisnerne.

I den foreliggende bog har han givet os en lang række værdifulde facts om viserne og om deres historiske baggrund. Han har også givet os fine registre og oversigter. Det er materialefremlæggelse af en god

kvalitet, men der er ikke tale om, at skillingsvisen som medium er blevet analyseret og tolket ud fra sit eget særpræg. Det ville man nok have kunnet forvente, når en historiker prøver at inddrage et i virkeligheden længe helt overset og derfor af gode grunde ikke hidtil vurderet historisk kilde-materiale.

Mens bogen er elskværdig og fuld af interessante informationer, så er udgaven – visesamlingen – derimod et rent mester-værk. Og det skyldes ikke mindst Nørhaven Bogtrykkeri a-s i Viborg og bogbinder Chr. Hendriksen & søn i Skive.

Udgaven er en pragtfuld gavebog. Det være den hermed anbefalet til.

Iørn Piø.

Jul i tyverne. Redigeret af Hjalmar Havelund

Borgens Forlag, 1982. 96 s., ill. med julekort fra Det kgl. Bibliotek. ISBN 87-418-5334-2. Pris kr. 88,00.

Hjalmar Havelund har bedt 10 kendte kvinder og mænd fortælle om deres barndomsjul. De er født mellem 1911 og 1923, tilhører forskellige sociale lag og kommer fra forskellige egne: Jylland, Fyn, Nordsjælland og en enkelt fra Nørrebro i København. Tidligere har Havelund på tilsvarende måde udgivet »Min barndoms jul«, »Jul omkring århundredskiftet« og »Jul omkring første verdenskrig«.

Igennem uge- og dagspressen får man en pseudo-fortrolighed med kendte folk, når man læser om, hvordan de gebærder sig i hverdag og i fest. Noget lignende gælder ikke denne samling. Det er ganske enkelt gode småskildringer af julen i forskellige miljøer – altid deres egne – i 1920'erne, fortalt af folk der er vant til at udtrykke sig skriftligt. En enkelt af dem, filminstruktøren Astrid Henning-Jensen indleder sin beretning med disse ord:

»Jul ... er det een jul? Er det mange jul'e«?

Det er mærkeligt, hvordan alle ens barndomsjuleerindringer samles til en eneste jul.

Måske fordi de lignede hinanden, bestemt af det, der hedder tradition.«

Iørn Piø.

N. H. Frandsen:

Krybskytten fra Nederskoven

Bønhasen, 1980. 134 s., ill. ISBN 87-980928-0-4. Pris kr. 38 + moms. Ved bestilling direkte fra forlaget Bønhasen, Hørsholmsgade 18 B, IV tv., DK-2200 København N, opkræves også forsendelsesomkostninger.

Alle, der kender visen »Der gik udi lunden en aften så silde«, som også bliver kaldt »Nederskovvisen« eller »Krybskyttens død«, ved – uden at vide det, for hans navn nævnes ikke i visen – noget om Anders Jespersen. Det var ham, der var den krybskytte, der affyrede det dræbende skud.

Visen kendes over hele landet, og næsten alle de, der synger og har sunget den, mener, at den foregår netop på deres egn.

Men begivenheden udspandt sig om aftenen den 2. november 1878 i Nederskoven ved Tølløse.

N. H. Frandsens studie er »udsprunget af lysten til at undersøge, hvad der egentlig foregik i skoven under den skæbnesvangre krybskyttejagt. Det viste sig da, at Anders Jespersen havde været straffet for flere lovovertrædelser, og efterhånden opstod ønsket om at skildre hans liv fra fødsel til den dag, hvor han forlod landet.«

Ved hjælp af et omfattende kildemateriale fortæller Frandsen så Anders Jespersens historie. Han var født 1845 og levede det meste af sit liv som småkriminell. Han fik aldrig noget fast arbejde og ernærede sig i perioder som krybskytte. Men morder var han ikke. Det skud, han affyrede i Nederskoven, var et vådeskud.

Adskillige er de retssager, han har været indviklet i, og 1882 var sognerådet blevet så træt af ham, at man samlede penge ind, for at man kunne opfylde hans store ønske om at udvandre til Amerika. Det lykkedes. I udvandererprotokollen for 1882 står: »Anders Jespersen, arbejder. Født i Tåstrup, Holbæk amt, 36 år. Til Chicago, Illinois. Kontrakten forevist 21.7.1882. Afrejse på Thingvalla.«

Hvordan det gik ham i Amerika ved man ikke – »gik han til bunds eller blev han en agtet samfundsstøtte«, slutter Frandsen med at spørge.

Det er en fin lille bog. Den er i bedste forstand spændende læsning, man får rullet

op en skæbne i »samfundets nederste lag«. Det er konkret socialhistorie.

lørn Piø.

Holger Rasmussen:

Bernhard Olsen. Virke og Værker

Nationalmuseets Forlag 1979. 307 s., ill. Med resumé og billedtekster på tysk. ISBN 87-480-0200-3. Pris kr. 148,50. Bogen er i kommission hos Gyldendal.

Dansk Folkemuseum regner 1879 for at være sit stiftelsesår. Museet åbnedes først for publikum i 1885 og fik først officiel status som Nationalmuseets 3. afd. i 1920, men »ideen blev undfanget og begyndelsen gjort ved Kunst- og Industriudstillingen i København 1879, som Bernhard Olsen blev knyttet til for efter eget forslag at indrette en afdeling for landbostanden.«

Sådan indleder Holger Rasmussen, der siden 1959 har været overinspektør for folkemuseet, sit store epos om Bernhard Olsen. Anledningen var naturligvis 100-års jubilæet i 1979.

Bernhard Olsen var uddannet som tegner ved Kunstakademiet, og han var i en årrække medarbejder ved Illustreret Tidende. Og i 1879 var han desuden artistisk direktør for Tivoli.

Det var ham, der fandt på betegnelsen Dansk Folkemuseum og på, at det skulle opbygges sådan, at man kunne se hele stuer og interiører udstillet. Og da museet, der siden 1885 havde lejet sig ind i »Panoptikonbygningen« på Vesterbrogade i København, blev for småt, stod han i 1901 bag oprettelsen af en frilandsafdeling ved Sorgenfri. Hermed var grunden lagt til Frilandsmuseet.

Holger Rasmussen fortæller stort og småt om denne kunstnerisk begavede »krudtugle«, som ikke alle akademiske medarbejdere ved Nationalmuseet kunne acceptere. I en festtale af Bernhard Olsen blev han i 1906 hyldet af en yngre kollega, direktøren for Kunstindustrimuseet Emil Hannover, som blandt andet sagde: »Den lærde verden kan ikke glemme og ikke tilgive den mangeårige direktør for Folkemuseet, at han er forhenværende direktør for Tivoli og Panoptikon. Han står bestandig som den tidligere morskabens mester,

der vanskeligt kan tages rigtig alvorligt af videnskabens rette dyrkere. De ville ikke agte sig selv tilstrækkeligt højt, hvis de ikke trak en smule på næsen af den mand, under hvem engang et forlystelsesetablissement og et vokskabinet sorterede.»

I sin veloplagte bog – hyggeligt og omhyggeligt skrevet – har Holger Rasmussen fortalt Folkemuseets tidligste historie, og da den er uløseligt knyttet til Bernhard Olsen, er det også – først og fremmest? – blevet en bog om en af de store originale skikkelser i dansk kultur- og museums-historie. Det er en ordentlig mundfuld, men Holger Rasmussen, der er en af Nationalmuseets bedste formidlere overhovedet, fører os sikkert rundt mellem de utroligt mange detaljer, han har fremdraget.

I tilgift får man en fuldstændig fortegnelse over Bernhard Olsens bidrag, hovedsagelig tegninger, til Illustreret Tidende 1860–81.

Bogen har et stort personregister med korte, men nyttige biografiske oplysninger. Og der er et væld af gode illustrationer.

lørn Piø.

Jes M. Holdt:

Gårde og Slægter i Løjt sogn

342 s., ill. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 55, Åbenrå 1982. Pris 120 kr., 75 kr. for medlemmer.

Løjt sogn omfatter halvøen Løjt nordøst for Åbenrå samt lillebæltssøen Barsø og er i kulturhistorisk henseende et særpræget og interessant område. Løjt er f. eks. stedet, hvor ophævelsen af markfællesskabet påbegyndtes 200 år tidligere end de fleste steder i landet, stavnsbånd har man aldrig haft og hoveri kun i beskedent omfang. Størstedelen af gårdmændene på Løjt var kronbønder eller selvejere og bl. a. derfor relativt velstående. Allerede i begyndelsen af 1600-tallet var enkelte engageret i international søfart, – et forhold der gav yderligere velstand, – og kulminerede i 1800-tallet, hvor Løjt sogn med rette kaldes »kaptajnernes sogn«. Med velstanden fulgte også en stærk selvfølelse, som bl. a. udmøntedes i talemåden »af vejen, her kommer en løjting«. Denne selvopblæsthed kendetegner afgjort ikke denne bogs for-

fatter, som i forordet skriver: »Efter i snart 40 år at have syslet med mit fødesogns historie, særlig dets gårde og slægter, drister jeg mig nu til at fremlægge resultatet.« – En sådan beskedenhed er efter anmelderens mening ganske ubegrundet, når resultatet som i dette tilfælde udgør en overordentlig stor og nyttig samling af oplysninger.

Bogen er et register over Løjt sogns gårde, hvor forfatteren efter en lidt vilkårlig nummerorden gennemgår nøgleoplysninger for hver enkelt gård og dens ejere. Som et mindstemål opregnes gårdens oprindelige andel af landsbyjorden, fæstestørrelse eller selvejerforhold, og ejerrækken med årstal så langt tilbage, som den kan følges, og suppleret med oplysninger om ejerens herkomst, ægtefælle, dennes herkomst og deres børn. Dette puslespil af kildeoplysninger er ved et flertal udvidet med kortere eller længere beskrivelser af gårdens historie, f. eks. særlige næringer, delinger eller flytninger af bygninger eller andre ændringer. Endelig findes der henvisninger til litteratur og mange krydshenvisninger. Tidsmæssigt strækker oplysningerne sig helt tilbage til 1500-tallet og op til nyeste tid. I alt gennemgås de godt 170 gårde, der fandtes i sognet omkring 1920, og derunder også de dengang nedlagte. Kilderne har dog kun tilladt systematisk gennemgang af gårde på 15 ha og derover.

Det uhyre nyttige ved værket er således, at især lokal- og slægtshistorikere får en direkte indgang til det vældige kildemateriale, som Jes M. Holdt i årenes løb har været igennem. De skal ikke gøre hele arbejdet om, men kan trække både på de mere oplagte kildegrupper som på en bred kombination af mindre tilgængeligt stof, som forfatteren har indsamlet hos lokale meddelere og fra de mange private arkiver, som stadig findes i sognet. Derved bliver bogen også en stor hjælp ved bredere historiske studier af de sociale og økonomiske forhold på Løjt. Men det giver sig selv, at en sådan bredere fremstilling ikke er bogens formål. Her kan man imidlertid vende sig til forfatterens egen udmærkede beskrivelse: »Glimt af Løjt sogns historie« fra 1976, der næsten virker som kødet på bogens skelet af kildemateriale.

Når dette er sagt, må det dog tilføjes, at

brugen af bogen bliver noget besværlig ved, at matrikel- eller artikelnumrene, som de hedder i den tyske administration, mangler i listerne. Ligesom flertallet af slægtsforskere vil efterlyse et personregister. Det, at gårdnavnene, beliggenheden og slægtsbundetheden er så langvarig og udpræget på Løjt, formindsker dog besværet. Muligvis kan manglerne endda blive afhjulpet i et efterfølgende registerbind.

Alt i alt er bogen en stor og tilsyneladende meget pålidelig hjælp til mange arter af historiske studier af Løjt sogn. Og man kunne ønske, at flere i tide forstod at gøre det imponerende grundmateriale, som så dygtige lokalhistorikere som Jes M. Holdt har tilvejebragt, brugbart for efterfølgerne.

Birgitte Kragh Rasmussen.

Nye strømninger i dansk lokalhistorie

Forlaget Historia 1, Århus 1981. 201 s. Pris 52 kr.

Gennem de sidste 10–15 år har der været en voksende interesse for lokalhistorie såvel ved universiteterne som i lokalsamfundene. Med bogen »Nye strømninger i dansk lokalhistorie« har foreningen Historia ønsket at udbrede kendskabet til de vigtigste af de strømninger, der har gjort sig gældende de senere år, ikke blot i historiefaget, men også, som det hedder, uden for etnologien.

Bogen består af ni selvstændige artikler, grupperet således at de tre og tre omhandler forskellige temaer: påvirkninger udefra, nyopdyrkede emneområder og lokalhistoriens rolle i dag og fremover. Artiklerne kan dog udmærket læses i anden rækkefølge og sammenhæng.

I den første gruppe orienteres om den engelske Leicesterskole, den franske Annaleskole og den europæiske etnologi.

Knud Prange giver i sin artikel en bred introduktion til Leicesterskolen, det lokalhistoriske institut ved universitetet i Leicester, der specielt kendetegnes ved sin opfattelse af, at lokalhistorien har en dobbelt funktion som hjælpevidenskab for den almindelige historie og som mål i sig selv. Det er synspunkter, som forfatteren allerede tidligere har fremført i den lokalhisto-

riske debat, men som her på udmærket vis præsenteres i sammenhæng med den skole, der har udviklet dem.

Niels Windfeld Lund orienterer om Annales-skolen, der i modsætning til den traditionelle historieforskning har lagt vægten på menneskers dagligliv, der studeres i de lange udviklingsforløb med det mål at finde generelle træk og sammenhænge. Det, der efter forfatterens mening især kan have interesse for danske lokalhistorikere, er den dramatisering af strukturhistorien, som Annales-forskerne arbejder med. Konkrete begivenheder i menneskers liv anvendes således til at dramatisere de generelle træk for at vise forbindelsen mellem individ og samfund og samtidig gøre lokalhistorien mere spændende. Som eksempel præsenterer forfatteren sin egen undersøgelse af livsformerne i Bording sogn i perioden 1680–1980, der er en instruktiv gennemgang af, hvorledes skolens ideer kan anvendes i dansk forskning.

I den næste artikel skriver Annette Vasström om arbejdet med lokal kultur inden for etnologien. Ligesom Annales-forskerne beskæftiger etnologerne sig også med menneskers dagligliv eller livsformer. De vilkår, mennesker lever under, giver sig udslag i varierende livsformer, og det er disse kulturelle variationer, etnologen søger at kortlægge og forklare. Gennem et righoldigt eksempelmateriale fra hele Norden gennemgår forfatteren hovedtrækkene i den etnologiske analyse af lokalsamfundet, der omfatter hovedpunkterne, det materielle grundlag, det sociale liv og mentaliteten. Det er en stor og veldisponeret artikel, der fører læseren vidt omkring både inden for faget europæisk etnologi og rundt i de mange forskelligartede lokalmiljøer.

Den næste temagruppe omhandler byhistorisk forskning, folkelige bevægelser og arbejdererindringer, der alle er nyopdyrkede emneområder.

Henrik Fangel gennemgår nogle af de emner, der arbejdes med inden for den moderne byhistoriske forskning, bl. a. befolknings- og erhvervsmæssige forhold, socialhistoriske forhold og bygeografiske emner. Denne opdeling i enkeltemner gør det lidt vanskeligt at følge forfatterens underretning af, at det er helheden i dens byhistoriske sammenhæng, der er ende-

målet, og som adskiller den nyere byhistorie fra den ældre, der var delt op i enkelt afsnit uden hovedsynspunkt. Først i slutafsnittet uddybes denne sammenhæng, men det havde været nok så rart, hvis det var sket i indledningen. Der er mange gode eksempler, hvoraf flere benævnes modelstudier, som sikkert vil kunne inspirere andre, der skal igang med en byhistorisk undersøgelse.

Margaretha Balle Petersen skriver om de fornyelser, der er sket inden for studiet af de folkelige bevægelser. Mens man tidligere studerede bevægelserne på landsplan, dvs. slutresultatet, foretrækker man i dag at tage udgangspunkt i bevægelsernes begyndelsesfase, bl. a. for at se, hvorledes de har indvirket på de enkelte menneskers liv i lokalsamfundet. Forfatteren ser specielt på nogle af de synsvinkler, der arbejdes med inden for etnologien som kampe og pressionsformer, de lokale leders betydning, sammenholdet på tværs af sociale skel m. m. Forskellen på før og nu synes ikke så stor, og forfatterens budskab er da også, at vi gennem kendskabet til de gamle bevægelser skal lære at forholde os til vor egen tids mange livssynsorienterede bevægelser.

Jørgen Burchardt indleder sin artikel med en generel drøftelse af erindringer som kilde og de muligheder, erindringer giver i lokalhistoriske undersøgelser. Størstedelen af artiklen handler om indsamling af arbejdererindringer på baggrund af forfatterens egne erfaringer fra forskellige lokale projekter. Der gives anvisning på, hvorledes en lokal indsamlingskampagne bør organiseres. Det er et stort projekt med mange arbejdsfaser og deltagergrupper, som måske snarere vil afskrække end inspirere. Så det bør tilføjes, at indsamling af erindringer også kan praktiseres i mindre format.

De tre sidste artikler beskæftiger sig bredt med lokalhistorien i dag, den traditionelle, den universitære og den alternative lokalhistorie.

Verner Bruhn orienterer om den lokalhistoriske aktivitet i de mange forskelligartede foreninger og institutioner. Om det store arbejde, der er blevet gjort, og som stadig gøres. Forfatteren drøfter også kritikken af den folkelige lokalhistorie og der-

med problemet omkring amatører-professionelle. Artiklen er dog først og fremmest en positiv erklæring til det lokalhistoriske arbejde rundt om i landet indbefattet de nye miljøorienterede bevægelser og samtidig en opfordring til samarbejde med faghistorikerne.

I artiklen »Lokalhistorie og lokalhistorie« ser Claus Bjørn på den universitære historikers syn på lokalhistorien. Som titlen antyder, mener forfatteren, at der er to slags lokalhistorie, der ikke har nogen mulighed for at forenes. For den universitære historiker er sigtet rettet ud over lokaliteten, mens denne er målet for amatøren. Heller ikke de nye ideer, den miljøorienterede lokalhistorie og påvirkningerne udefra menes at ville ændre på dette forhold. Det er synspunkter, der sikkert i mange år endnu vil holde liv i debatten om amatører-professionelle og lokalhistorie-rigshistorie.

Endelig beskæftiger Flemming Mikkelsen sig med den alternative lokalhistorie, den aktionsrettede og miljøorienterede, hvor et af målene er at give almindelige mennesker en historisk identitet ved at lade dem arbejde med deres eget dagligliv i hverdagsmiljøet og dermed få mulighed for at øve indflydelse på det samfund, de lever i. Desværre har forfatteren valgt en meget sammenrængt gennemgang af de mange nye projekter og bestræbelser. Bedst indtryk af denne nyorientering får man af omtalen af projektet »De nye tider«, som forfatteren selv har været med i, og hvor han ikke blot gør rede for ideerne og forsøget på at omsætte dem til virkelighed, men også søger at forklare, hvorfor projektet ikke blev den succes, man forventede.

Som helhed må man sige, at bogen lever op til de intentioner, udgiverne har haft, som debatbog, som håndbog, som udgangspunkt for undervisning og som inspirationskilde for alle, der interesserer sig for lokalhistorie. Dette skyldes ikke mindst artiklernes indhold af såvel teoretisk-metodisk stof som konkrete eksempler samt de udmærkede noter og litteraturhenvisninger. Hver for sig er de ni artikler spændende læsning, der åbner for mange nye muligheder i studiet af lokalhistorie/lokalsamfund. Fremfor alt efterlader bogen dog det indtryk, at der er plads til alle, til

forskellige syn på lokalhistorie og sidst, men ikke mindst, at der er en voksende historisk interesse, og det er vel nok det allermost frugtbare for dansk lokalhistorie.

Birgit Vorre.

Det legede vi med . . .

Gammelt legetøj i Danmark

Red.: Jens Sigsgaard og Ib Varnild. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1982. 336 s., rigt ill. Pris 358 kr. ib.

»Det legede vi med . . .« er det første store oversigtsværk om dansk legetøj, der som det fremgår af titlen ikke kun handler om legetøj, men også om legetøjets funktion – legen.

I indledningen skriver Jens Sigsgaard om legen og legens væsen i et historisk og psykologisk perspektiv. Han gør bl. a. opmærksom på, at synet på legen har skiftet gennem tiderne. Mens man tidligere opfattede børns leg som en afspejling af den voksne verden, mener man i dag, at legen snarere er et forsøg på at realisere eventyrlige dagdrømme med legetøjet som middel. Afsnittet giver en udmærket baggrundsviden til bogens øvrige afsnit, der historisk behandler forskellige legeområder og legetøjstyper helt frem til midten af dette århundrede.

Holger Rasmussen har skrevet om det primitive legetøj og traditionsleg. Om småting i naturen, der kunne bruges uden tilpasning, om hjemmelavet legetøj og om de mere sæsonprægede lege som kuglespil, spille top, pind og klink eller hinke, sjippe og kælke.

Birgit Fischer har behandlet pigernes leg med dukker herunder også dukketilbehør som tøj, møbler, komfurer, dukkestel m. m. Endvidere er der et stort afsnit om gamle dukkehuse og dukkehusinventar. Som pendant hertil har Bengt Jacobsson skrevet om drengenes legeverden »den nære verden i lille størrelse«, der fortæller om leg med bondegård og dyr, med stalde og vogne og med biler, skibe og fly. Af samme forfatter er der et afsnit om opstillingsfigurer som tinsoldater, minibyer o. l.

Ib Varnild har skrevet om det bevægelige og mekaniske legetøj, fra de simple ba-

lance- og snoretræksfigurer til det elektriske legetøj. Endvidere om det optiske og fysikalske legetøj som perspektivkasser, skygebilleder og lysbilleder. Ib Varnild er også forfatter til det store afsnit om spil, der behandler alle mulige former for spil og variationer af spil. Kun ikke ludo, som må være forsvundet i mængden.

Endelig har Grete Rung og Inger Tolstrup beskæftiget sig med det pædagogiske legetøj, både det ældre opdragende og belærende og det nyere såkaldte pædagogisk rigtige legetøj, der udvikler barnets fantasi og skaberevne.

Forfatterne har grebet deres emner meget forskelligt an. Holger Rasmussen og Bengt Jacobsson har beskrevet, hvordan man legede med de enkelte typer af legetøj, bl. a. på grundlag af besvarelser på spørgelisten om »leg og legetøj« indsamlet af Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. Birgit Fischer og Ib Varnild har derimod valgt at belyse legetøjets mangfoldighed og udvikling. Der er her flere oplysninger om legetøjet, men færre om hvordan og hvornår man legede med det. Endelig ser Grete Rung og Inger Tolstrup på det pædagogiske legetøj ud fra dets idémæssige baggrund, bl. a. Frøbels og Montessoris betydning for legetøjet og naturligvis med eksempler på forskellige legetøjstyper inden for området.

De fleste af bogens forfattere har benyttet avisannoncer til belysning af legetøjets første fremkomst i Danmark. Annoncerne er en udmærket kilde, der kan fortælle om producenter og forhandlere, udbredelse og ophør. Bogen giver således et overblik over såvel udenlandske som danske producenter, om hvornår et bestemt stykke legetøj kom frem og forsvandt igen, men derimod kun et glimtvis indtryk af detailhandelens størrelse og art.

En anden vigtig kilde er det bevarede legetøj, og her bygger bogen i overvejende grad på Nationalmuseets store samling af ældre legetøj, hvilket tydeligt fremgår af billederne. De mange billeder er i øvrigt et udmærket supplement til teksten. Det bevarede legetøj hører i de fleste tilfælde til det fine og det dyre, hvilket let kan give et socialt skævt billede af ældre tiders legevaner. Muligheden for, at det er bevaret, fordi der ikke har været leget så meget

med det, er således også til stede. Denne skævhed rettes dog noget op i Holger Rasmussens afsnit om det primitive legetøj, der fortæller om almindelige børns leg. Flere af de andre forfattere giver også eksempler på billigere legetøjstyper, men det undgås dog ikke, at fremstillingen domineres af det fine.

Flere af afsnittene handler enten om pige- eller drengelegetøj, og her er det, som om forfatterne selv har identificeret sig med enten pige- eller drengerollen indenfor bestemte legeområder. Det er gået ud over påklædningsdukkerne, der er faldet mellem to stole. De kunne have været med i afsnittet om dukkeleg, og de burde have været med i Bengt Jacobssons eller Ib Varnilds afsnit om udklipningsark. Heldigvis har de bløde tøjdyr og bamserne ikke lidt samme skæbne. De har fået et afsnit i det pædagogiske legetøj, selv om de ikke er pædagogiske. Derimod hører de med til småbørnslegetøjet, som også behandles her, i hvert fald det pædagogiske.

Selv om legetøjet i de fleste tilfælde føres op til midten af dette århundrede, gør forfatterne desværre ikke så meget ud af denne sidste periode, dog med undtagelse af afsnittet om det pædagogiske legetøj. For mange ville det sikkert have været spændende at læse om og minde det legetøj, som de selv har leget med, mens det her kun er de ældre, der får denne fornøjelse. Bogen fortæller først og fremmest om ældre legetøj, og det gør den til gengæld godt og meget udførligt. Der er udmærkede kildehenvisninger og et godt register, der gør det nemt at finde frem til de specialoplysninger, man søger. For legetøjssamlere vil den således være en nyttig håndbog og for andre en spændende kulturhistorisk oversigt over gammelt legetøj.

Birgit Vorre.

Anders Enevig: Cirkus i Danmark, bd. 1–3
Udg. af Dansk Historisk Håndbogsforlag ApS, København. Bd. I 288 s., bd. II 325 s., bd. III 292 s. Pris for alle 3 bind: Kr. 744,00. For ét bind: Kr. 285,00. ill. i sort/hvid og farver.

Gennem mere end tyve år har Anders Enevig indsamlet oplysninger om de grupper af befolkningen, der med deres omrejsende levevis klart adskiller sig fra de bofaste danskere. I tidligere bøger har han på glimrende måde fortalt om flere af disse minoritetsgrupper, og det er derfor med stor forventning, man modtager denne bog om en forhen meget lidt udforsket gruppe: de mennesker, der i de sidste par hundrede år har levet af at underholde danskerne med cirkuskunst.

De mange års forarbejde er formentlig årsagen til, at bogen er bredere anlagt end de tidligere. Anders Enevig vil beskrive Cirkus i Danmark som begreb, erhverv og livsform og give læseren en baggrund for at sætte vor tids cirkus ind i en samfundsmæssig og kulturhistorisk sammenhæng. Han tager dog straks forbehold: »Min krønike er altså kun én af flere mulige. Derfor kan den naturligvis ikke gøre krav på at være objektiv i ordets egentlige betydning. Resultatet må være farvet af, hvad jeg har lagt vægt på, da jeg gennemgik kildematerialet. Det hænger igen uløseligt sammen med, hvordan jeg kulturelt, menneskeligt og politisk har set en sammenhæng, og hvordan jeg ud fra disse holdninger opfatter og løser min opgave som formidler.«

Disse ord er det nærmeste, bogen kommer en problemstilling, men heldigvis skinner Anders Enevigs meninger så tydeligt igennem hans fremstilling og citatvalg, at læseren umiddelbart fornemmer bogens eneste gennemgående synspunkt: De omrejsende artister og cirkusfolk har til alle tider været betragtet med mistro af de fastboende og behandlet med modvilje af myndighederne, og denne holdning eksisterer den dag i dag.

For at give læseren et autentisk og umiddelbart billede af fortidens cirkus bruger Anders Enevig i vid udstrækning det originale kildemateriale som primær, fortællende tekst. »Ved at benytte denne metode håber jeg at kunne viderebringe lidt af den jagtglæde, jeg følte ved at finde frem til kildematerialet. Desuden vil jeg gerne delagtiggøre andre i den oplevelse, man har ved at læse gamle tekster om et interessant emne og føle sig tilbage til dengang, de aktuelle begivenheder fandt sted. På samme måde som folk for et par hundrede

år siden – og vi i vores tid – oplever klangen af den samme gamle kirkeklokke.«

Alle citater er trykt med kursiv, og allerede ved første gennembladning af bogen får man indtryk af, at Anders Enevigs jagtglæde er mindst lige så stor som hans lyst til selv at fortælle. Jeg vil tro, at omkring halvdelen af hele bogens tekst er citater.

Anders Enevigs egne ord er skrevet i en djærv og engageret stil uden forsøg på tilpasning til de lange citater, og de ustandselige stilbrud gør det lidt vanskeligt at læse bogen i flydende sammenhæng. Værre er det, at al afskrevet tekst gengives i kursiv, også selv om skribenten ikke er samtidig med de beskrevne begivenheder. Den forvirrede læser er nødt til hele tiden at følge med i noterne for at forstå den gamle kirkeklokkes falske klang. Den urokkelige kursivering bruges, når forfatteren citerer, hvad han selv skrev i 1979 om Magnus Bech-Olsen (III, 168–169), men den bruges også, når han efter annoncer gengiver sin egen liste over 68 forskellige numre, udført af Didier Gautier og hans selskab i vinteren 1834–1835 på Vesterbroes nye Theater (III, 36–41).

Bogen er opbygget omkring de gamle danske cirkusfamilier, og der er brugt megen omtanke på kapitlernes rækkefølge, så gentagelser næsten undgås. Man følger hver families opdukken, storhed og opløsning som spændende beretninger og føler ikke særligt stærkt savnet af den kronologiske sammenhæng. For at kunne leve op til sin titel er bogen imidlertid til hvert kapitel forsynet med cirkusoversigter, som suppleres med en kronologisk liste over akrobatselskaber, menagerier og cirkus i Danmark fra år 1800 til 1982. Denne kronologiske liste synes dog snarest at være et biprodukt med mange gode henvisninger, men uden værdi som oversigt.

Til de fremragende personalhistoriske oplysninger, som bogen indeholder, findes et fyldigt navneregister, og der er ingen tvivl om, at CIRKUS I DANMARK vil blive stående som det væsentligste værk om de ikke bofaste familier, der på trods af al modgang har holdt cirkustraditionen i live i Danmark. Man kan undre sig over enkelte af de i registret optagne navne. Under stikordet »Sejr, Emanuel« finder man 4 sideangivelser. De tre henviser til identiske for-

kortelseslister i de tre bind og den fjerde til omtalen af Emanuel Sejrs Århusarkiv i den summariske oversigt over kildematerialet.

Værkets oprindelige plan omfattede en liste over fagudtryk med forklaringer (I, 49), men den er desværre udgået, og oplysninger af denne art må søges gennem sagregistret, der medtager »typiske elementer, funktioner og begivenheder, der har præget udviklingen af cirkus« samt »episoder, der i nogle tilfælde har tegnet et markant billede af virksomhedens udadtil.« Trods disse ord kan man heller ikke ud fra sagregistret skaffe sig det store overblik over cirkushistorien eller cirkuskulturen, og en del af stikordene er endda direkte ubrugelige, fordi de henviser til så mange sidetal, at en fornuftig gennemgang er praktisk umulig. Ved ordet »billetpris« er der således 110 henvisninger, ved »pantomime« 89, ved »musik« 89, ved »klovne« 76, osv.

CIRKUS I DANMARK er en meget vigtig bog for studiet af dansk cirkus, men den er hverken fra et etnologisk eller fra et historisk synspunkt tilfredsstillende. Bogen mangler den overlegne kildebehandling og det sammenfattende helhedssyn, man forventer af titlen. Man kunne have ønsket sig, at Anders Enevig havde sparet lidt på citaterne og i stedet med sine egne ord havde summeret nogle af de utallige vel-dokumenterede oplysninger op i et konkluderende slutafsnit.

ib Varnild.

Dorthe Falcon Møller: Musiklivet på Lolland-Falster

Udgivet af Falsters Minder, Færgestræde, 4800 Nykøbing F. 72 s., gennemill. Pris: Kr. 35,00.

Musiklivet på Lolland-Falster fra Christian den IV's tid til tiden efter første verdenskrig er emnet for denne bog af musik- og instrumenthistorikeren Dorthe Falcon Møller. På grundlag af såvel trykt som utrykt kildemateriale er givet en levende skildring af først og fremmest musikkens udøvere: Christian den IV's afdankede skibstromper, som fik instrumentist-privilegium for hele Lolland-Falster, 1700-tallets stads- og amtsmusikanter i købstæderne, 1800-tallets spillemandsslægter og musik-

direktørerne fra begyndelsen af dette århundrede.

Bogen er skrevet i anledning af museet Falsters Minders 70-årsdag og indretningen af et musikrum, hvis fornemste instrument er det nykonserverede cembalo bygget af Moritz Georg Moshack i København anno 1770. Denne torso er det eneste bevarede danskbyggede historiske cembalo.

Bogen belyser tillige offentlig koncertvirksomhed såvel som den store tid for amatørangforeninger fra slutningen af forrige århundrede. Samtidig er beskrevet en række nodefund, som dels vedrører spillemandstraditionen, dels viser en spændende sammenhæng med det københavnske professionelle musikmilieu.

Ole Olesen.

Indsendt litteratur

- ANDERSEN, DINES: KONSEKVENSER AF ULYKKER I TRÆINDUSTRIEN. Socialforskningsinstituttets studie 45. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1982. ISBN 87-7487-220-6.
- ANDERSEN, TOVE WIHLBORG OG GUNNAR JAKOBSEN: DANSK TOLDHISTORISK BIBLIOGRAFI – 1982. Direktoratet for Toldvæsenet 1981.
- APICIUS: MAD FOR MONS. Branner og Korch 1982. Kr. 59,75. ISBN 87-411-5074-0.
- 1800-TALLET. Kulturhistorisk Magasin fra Strandbergs Forlag. ISSN 0107-1386.
- BONDESEN, PETER: SKULPTUR I DET FRI I RANDERS. Randers Amts Historiske Samfund 1982. Kr. 96,00. (Medlemspris kr. 72,00). ISBN 87-87416-12-3.
- BREINHOLST, WILLY: KUNSTEN AT HOLDE SIG UNG. Branner og Korch 1982. Kr. 58,00. ISBN 87-411-5058-9.
- BY OG BYGD, STAD OG OMLAND. Nordisk lokalhistorie. Seminarrapport nr. 3. Red.: Rolf Fladby og Harald Wingø. Udg. af Norsk lokalhistorisk institutt. Oslo 1981. ISBN 82-90176-08-2.
- CARLSBERGFONDET, FREDERIKSBORGMUSEET, NY CARLSBERGFONDET. Årsskrift 1981. Rhodos 1981. ISBN 87-7496-801-7.
- CHRISTOFFERSEN, MOGENS NYGAARD OG BJARNE HJORTH ANDERSEN: ÅBENT INTERVIEW. Socialforskningsinstituttet, studie 41. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1982. Kr. 35,00 inkl. moms. ISBN 87-7487-207-9.
- ... DET VAR PÅ FREDERIKSBERG. Fra det nu forsvundne Frederiksberg. Ill. med fotografier fra Den lokalhistoriske Billedsamling. Strandbergs Forlag. 96 s. Kr. 54,40 inkl. moms. ISBN 87-872-0062-7.
- ET HUS I HADERSLEV. Slotsgade 20 gennem 400 år. Udg. af Fredningsstyrelsen og Haderslev Museum, København 1980. 110 s. Kr. 110,00. ISBN 87-87584-03-4.
- FRIDBERG, TORBEN, LONE GUNDELACH, IB MALTESEN OG JAN PLOVSING: SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE 1. Klagerne og det sociale ankesystem. Socialforskningsinstituttets publikation 113. 218 s. Kr. 48,00. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1982. ISBN 87-7487-221-4.
- HANSEN, ERIK JØRGEN: HVEM BRYDER DEN SOCIALE ARV? Bind I og II. Socialforskningsinstituttets publikation 112. Kr. 70,00. I kommission hos Teknisk Forlag, København. ISBN 87-7487-219-2.
- HANSEN, GERT: SOCIALE SERVICEYDELSER FOR ÆLDRE – forbrug, ønsker og kendskab. Socialforskningsinstituttets meddelelse 37. 184 s. Kr. 40,00. I kommission hos Teknisk Forlag. ISBN 87-7487-211-7.
- HANSEN, PER VEJRUP: ARBEJDSLØSHEDSUNDERSØGELSERNE 4. LØNFORSKELLE, LØNPOLITIK OG BESKÆFTIGELSE I 1970'ERNE. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1982. ISBN 87-7487-217-6.
- HARDENBY, BRITA: EN STAD – TRE VÄRLDAR. En studie i sunt förnuft och kulturmönster. Liber Lund 1981. ISBN 91-40-04799-7.
- JANSEN, HENRIK M. OG OTTO JONASEN: FATTIGGÅRDEN. Træk af fattigforsorgens historie i Svendborg. Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum – Bind I. Svendborg 1982. 3. udg. ISBN 87-87769-16-6.
- JENSEN, KJELD, BIRGITTE POULSEN OG PETER LUDVIGSEN: BIBLIOGRAFI OVER

- NORDJYSK KYSTKULTUR I 1800-TALLET. Kattegat-Skagerraks kulturhistorie bd. 1. Aalborg Universitetsforlag 1982. ISBN 87-7307-181-1.
- JEPSEN, ANTON: KØBSTADSSNEDKERNE. Signerede danske møbler 1800-1900. Bind 2. Thaning og Appel 1982. Kr. 148,00. ISBN 87-411-5058-9.
- JOHNSEN, BIRGIT HERTZBERG: MYTEN OM DEN ONDE STEMOR. Fra folketradisjon til masselitteratur. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Tromsø 1982. ISBN 82-00-06269-4.
- KABELL, AAGE: SKALDEN UND SCHAMANEN. FF Communications No. 227. Helsinki 1980. ISBN 951-41-0373-4.
- KRAMER, KARL-S.: FEHMARANER VOLKSLEBEN IM 17. JAHRHUNDERT. Zwei unbekannte Polizeiordnungen als volkskundliche Quellen. Studien zur Volkskunde, Bd. 10. Karl Wachholtz Verlag Neumünster 1982. ISBN 3-5290-2459-7.
- LOLDRUP, HANS-OTTO: GAMLE BØGER I DANSK FARMACEUTFORENING'S BIBLIOTEK. Dansk Farmaceutforenings Forlag 1981. Pris 25 kr. ISBN 87-87887-08-8.
- MARTINI, STEN: BEBOERE FORAN BYFORNYELSE. Socialforskningsinstituttets meddelelse 38, 174 s. Kr. 40,00. I kommission hos Teknisk Forlag. ISBN 87-7487-212-5.
- MODSPIL NR. 10. Tidsskrift for Musikpolitik, kritiske musikstudier, kritisk musikpædagogik. Tema: Folkesang i dag. Forlaget PubliMus s.i.m.b.a. Århus. ISSN 0105-9328.
- MØRKEBERG, HENRIK OG ANDERS ROSDAHL: ARBEJDSLØSHEDSUNDERSØGELSERNE 3. Marked, statslig politik og velfærds-mæssige konsekvenser. Socialforskningsinstituttets publikation 107. 432 s. Kr. 148,00. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1982. ISBN 87-7487-204-4.
- NORD NYTT. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. Nr. 11, september 1981, tema: Et-nisk identitet, red.: Ingvar Svanberg. Nr. 13, marts 1982, tema: Kultur och klass, Mats Lindqvist og Magnus Wikdahl. Udg. af NEFA-Norden. ISSN 0008-1345.
- OLSEN, HENNING: DE ÆLDRE OG ARBEJDSLIVET. Socialforskningsinstituttets pjece 12. 31 s. Kr. 18,00. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1982. ISBN 87-7487-210-9.
- PEDERSEN, PEDER J.: ØKONOMISKE EFFEKTER AF ARBEJDSLØSHEDSFORSIKRING. Socialforskningsinstituttet Studie 42. 162 s. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1981. ISBN 87-7487-208-7.
- PRANGE, KNUD: VÅBENANETAVLEN. Perspektiver og eksempler. Societas Heraldica Scandinavica. Heraldiske studier 1. København 1982. Kr. 30,00 + moms. ISBN 87-88313-01-8.
- RESIDENTSSTADEN KJØBENHAVN, Gader Torve og Pladser indenfor Voldene. Med et forord af Poul Strømstad. Strandbergs Forlag. III. Kr. 89,50. ISBN 87-872-0060-0.
- SCHILD, MARIUS: ET JÆVNT OG VIRKSOMT LIV. Erindringer 1901-81. Historisk Samfund for Sønderjylland. Åbenrå 1982. ISBN 87-7406-044-9.
- SCHOUBYE, SIGURD: SØNDERJYSK SØLV. Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 56. Åbenrå 1982. ISBN 87-7406-048-1.
- SUNDBO, JON, ANNEMARIE KNIGGE, SUSANNE DALSGAARD NIELSEN OG DAVID BUNNAGE: ARBEJDSFRAVÆR. Socialforskningsinstituttets Studie 44. I kommission hos Teknisk Forlag, København 1982. ISBN 87-7487-213-3.
- TRADITION OCH MILJÖ. Udg. af Lauri Honko og Orvar Löfgren. LiberLäromedel Lund, 1981. ISBN 91-40-30510-4.
- Volksleben zwischen Zunft und Fabrik. Studien zu Kultur und Lebensweise werktätiger Klassen und Schichten während des Übergangs vom Feudalismus zum Kapitalismus. Herausgegeben von Rudolf Weinhold. Akademie-Verlag, Berlin 1982.

